

Vegard Sæther

FRONTSØSTRE

Norske kvinner under hakekorset

CAPPELEN DAMM

Vegard Sæther

FRONTSØSTRE

Norske kvinner under hakekorset

CAPELEN DAMM

Til Eva Cathrine, Peder, Ida og Ane

Innhold

Innledning

DEL I

Oppvekst i mellomkrigsårene

Det tyske Røde Kors

Forberedelse til krig

Storpolitikk og verdenskrig

Krigen kommer til Norge

Norske kvinners plass i det storgermanske rike

Det tyske Røde Kors i Norge og Norges Røde Kors

Jenter og kvinner i den nasjonalsosialistiske bevegelse

Nasjonal Samlings Ungdomsfylking - NSUF

Norske Kvinners Frivillige Verneplikt og NS-Kvinnehird

Den norske legion og De kvinnelige frivillige

Opplæring av De kvinnelige frivillige

Legionslottene reiser til Kirkenes

Fra Nasjonal Samling til SS og Det tyske Røde Kors

Dobbeltspill

Den første kontingenten av kvinner til Det tyske Røde Kors

Den første kontingenten reiser til Tyskland

Forhandlinger med tyskerne om utsendelse av norske kvinner

Opplæring i sykepleie

Østfronten

Tyskerne øver press mot Norsk Kvinnelig Frivillig Fronthjelp

Sterkere tysk styring av de frivillige

Den totale krig

Eva og Anna melder seg til DRK

Grunnopplæringen i DRK

Praksis som DRK-søster

Organiseringen av pasientbehandlingen

Behandlingen av krigsfanger

Disiplinærstraff

Strategisk tilbaketrekning

Total innsats i Norge 1944

Skrekkhistorier fra skyttergravene

En humanitær katastrofe

DRK-søstrene blir evakuert

Berlins fall

Interneringsleirene

I arbeid for de allierte seierherrene

Du skal henges!

Rettsoppgjøret

Kilder for etterforskning av DRK-søstre

Erstatningsdirektoratet

Formildende omstendigheter

Skjerpene omstendigheter

Aud Fritzner og rettsoppgjøret

Landssviksaken mot Johanne Margrethe Martin

Soning på Bredtvet kvinnefengsel

Et nytt liv?

De forsvunne frontsøstre

Veteranmiljøet

Unnskyldningen fra Norges Røde Kors

Livet etter dommen

DEL II

Resymé

Hvorfor melde seg som frivillig? Årsaker og motiver

De nazistiske organisasjonene og propagandaen

Familie, venner og eventyrlyst

Ideologisk påvirkning

NS- og tyskerarbeid

De barmhjertige kvinnene

Utdanning

Kjærlighet

Forskning og litteratur

Om kildene

Listene

Landssviksaker og dokumentarer

Takk

Statistisk presentasjon av DRK-søstre

By og land

Fars yrke

Utdanning og yrkesmessig bakgrunn til DRK-søstre

Alder ved vervetidspunkt

Alder ved avreise

Dommene

Litteraturliste

Bøker

Arkiv

Forskning, internett, tidsskrifter, aviser, upubliserte beretninger

Aviser

Polititidende

Vedlegg 1: Tjenestegrader

Vedlegg 2: Oversikt over DRK Landesstellen

Noter

Bildeliste

Innledning

Andre verdenskrig er over. I et Europa preget av krigens grusomheter venter flere norske statsborgere på å komme hjem til Norge. Noen av dem har tjenestegjort for fienden, og straffen venter ubønhørlig. Anna er en av dem som frykter det som nå skal skje. Hvilken forbrytelse skal hun straffes for?

I 1943 meldte hun seg som frivillig til Det tyske Røde Kors (Deutsches Rote Kreuz - DRK). Et av motivene hennes var å bli sykepleier for å kunne hjelpe sårede soldater. I Tyskland gjennomførte hun en grunnutdanning som hjelpesøster i Det tyske Røde Kors, og etter norsk historisk terminologi ble hun så betegnet som en *frontsøster*. I regi av Det tyske Røde Kors ble hun utdannet for å kunne arbeide på ulike typer av sivile og militære sykehus i årene 1942-1945. I etterkrigsoppgjøret ble hun dømt som landssviker, og ble en av mange kvinner som siden har funnet sin levde historie vanskelig å fortelle.

Denne boken handler primært om de norske kvinnene som i perioden 1942-1945 meldte seg som frivillige til Det tyske Røde Kors i Norge, som reiste samlet i kontingenter fra Norge, gjennomgikk en grunnopplæring i sykepleie på en av DRKs opplæringsskoler, og senere gjorde tjeneste på sivile og militære institusjoner i Det tredje riket. Denne gruppen utgjør til sammen 447 kvinner.¹

Boken består av to deler. I del I følger jeg blant annet tre kvinner og forteller om noen av deres opplevelser fra barndom til i dag. Denne framstillingen blir supplert med opplysninger fra landssviksakene og annen dokumentasjon om de norske kvinnene som gjorde tjeneste i organisasjonen. Gjennom en slik tilnærming kommer vi tett på kvinnenes motiver for å melde seg som frivillige til innsats i DRK, og hvem og hva de ble påvirket av. Videre tar jeg opp den teoretiske og praktiske utdanningen kvinnene måtte gjennomføre på DRKs opplæringsskoler og hva slags arbeid de senere ble satt til på ulike institusjoner i Det tredje riket. Første del av boken avrundes med den dramatiske avslutningen av krigen - med flukt, fangeleirer, internering, arbeid for de allierte og en hjemkomst til Norge i skam og fordømmelse, rettsoppgjøret samt repatrieringen i etterkrigs-Norge.

I del II presenteres temaet i en bredere sammenheng. En sammenstilling av fakta hentet fra samtlige av de landssviksakene som omhandler frontsøstrene - og som vi har kjennskap til per i dag - danner grunnlaget for en statistisk

presentasjon av opplysninger som alder, geografisk tilhørighet, sosial bakgrunn, sivil stand, motiver, verve- og avreisetidspunkt, innsatsområder, rettsoppgjør. Denne presentasjonen blir løpende relatert til eldre og nyere forskning, og vil i et norsk historisk perspektiv for første gang uttrykke en samlet kunnskap om frontsøstrene. Ny informasjon knyttet til selve organiseringen av virksomheten rundt DRK-søstrene vil også stå sentralt i denne delen.

Fra 1942 åpnet Deutsche Rote Kreuz for at norske kvinner kunne melde seg til organisasjonen. De ble forespeilet full sykepleierutdanning med en kombinasjon av teori og praksis. Utdanningen foregikk flere steder i Europa, og kvinnene praktiserte senere i ulike institusjoner i Det tredje riket.

De militære sykehusene som lå tett ved frontlinjen, ble kalt frontlasaretter. Enkelte av de norske kvinnene som meldte seg til DRK, tjenestegjorde på slike lasaretter. Noen av dem ble i løpet av krigsårene intervjuet av norske og utenlandske aviser eller tidsskrifter som var kontrollert av nazistene, og i slike sammenhenger ble arbeidet deres gjerne heroisert og koblet til innsatsen til norske frontkjempere og andre germanske frivillige. De norske kvinnene ved fronten ble da kalt frontsøstre, og denne samlebetegnelsen er siden blitt brukt om alle norske kvinner som meldte seg som frivillige til DRK. I realiteten var det få som gjorde tjeneste i fremste linje, så betegnelsen er ikke helt dekkende for det spekteret av oppgaver som de måtte utføre.

I løpet av de siste 15 årene har temaet andre verdenskrig blitt gjenstand for en ny og bred interesse. Krigshistorien blir sett på med nye øyne av personer som, naturlig nok, har et mer distansert forhold til begivenhetene for 70 år siden. Nye sider ved historien kommer for en dag i bøker, og gjennom både spillefilmer og dokumentarer kommer vi tettere på dem som bestemte eller var små brikker i det store bildet. Gjennom en populærvitenskapelig tilnærming opplever vi historien på en ny måte, ofte i en fragmentert form, løsrevet fra en større historisk sammenheng.

Den omfattende forskningen knyttet til andre verdenskrig er i tillegg meget godt dokumentert. Nye og interessante kilder åpner like fullt for at vedtatte sannheter må ses i et nytt lys. Som det går fram av denne boken, er historien om de norske frontsøstrene og deres rolle i Hitlers krig et godt eksempel.

Historien om de norske DRK-søstrene har vært mangelfullt beskrevet. Fram til 1. januar 2015 var landssviksakene ved Riksarkivet klausulert, og tilgangen til de enkelte sakene var basert på forskerens taushetsplikt og anonymisering av personene ved offentliggjøring. En arbeidsgruppe som ble satt sammen for å vurdere «innsyn og taushetsplikt i arkivmateriale tilknyttet andre verdenskrig», avleverte sin rapport til Riksarkivaren 22. april 2014. De rådet til at landssvikarkivet skulle åpnes for innsyn fra 1. januar 2015. Momenter som arbeidsgruppen støttet seg til, var blant annet disse:

«Slik arbeidsgruppa ser det, er de personvern hensyn som gjør seg gjeldende i dag, ikke av en slik karakter eller av en slik vekt at de kan oppveie

hensynet til ytrings- og informasjonsfrihet, tilgangen til historisk kildemateriale og verdien av opplyst offentlig debatt. Arbeidsgruppa mener at en totalvurdering nå tilsier at Landssvikarkivet bør åpnes for alminnelig innsyn. For de enkeltpersonene sakene direkte gjelder og som fortsatt er i live, vil det kunne virke urimelig at gamle sår skal rippes opp igjen. Noen av deres slektninger vil kunne føle det på samme måte. Arbeidsgruppa mener imidlertid at dette ikke bør tillegges avgjørende vekt og føre til ytterligere forlengelse av taushetsplikten. De det gjelder har allerede nytt godt av en beskyttelse som går ut over den tid lovverket i utgangspunktet fastsetter.»²

Etter 1. januar 2015 er 92 000 landssviksaker og 350 krigsforbrytersaker gjort offentlig tilgjengelig. Norske DRK-søstre vil således nevnes ved navn i denne boken. Blant kvinnene som er intervjuet og brukt som kilder i denne boken, står ett forhold helt klart. Til tross for sin høye alder var og er de fremdeles sterkt preget av det de opplevde i løpet av krigsårene og tiden som fulgte. Spesielt rammet landssvikdommen hardt. Sosial stigmatisering, fordømmelse, frykten for å stå fram og for at folk skal få vite om fortiden på feil side har påført dem store belastninger. En forutsetning for at disse kvinnene, i boken kalt Eva, Anna og Sigrid, skulle bidra med sin historie, var at de ønsket å være anonyme. Det har jeg respektert.

For å gi liv til framstillingen har følgende kilder vært helt nødvendige: intervjuer, feltpostbrev, dagbøker, lydinnspillinger, aviser og litteratur og forskning som omhandler frontsøstre. I tillegg rommer boken et unikt materiale med private fotografier som viser livet til et utvalg frontsøstre i aktiv tjeneste.

Under lesningen av denne boken bør man ha i bakhodet at det norske samfunnet på 1940-tallet var totalt annerledes enn det samfunnet vi har i dag. Akkurat *hva* de enkelte individene tenkte, og akkurat hvorfor de handlet som de gjorde, er det umulig å vite helt eksakt. Men uansett ble *deres* valg fattet ut fra hva de hadde kjennskap til der og da. Det blir derfor relevant å betrakte dem i lys av sin samtid og hva de på den tiden hadde mulighet for å vite.

DEL I

Oppvekst i mellomkrigsårene

Hvordan begynner historien til de norske kvinnene som meldte seg til Deutsche Rote Kreuz? Vi skal følge tre av dem fra de kom til verden, Eva i Bergen, Anna i Trondheim og Sigrid i Oslo. Først om Eva og Anna – hvordan var deres oppvekst? Hva ble de påvirket av?

Eva ble født i en leilighet på Torgallmenningen i Bergen. Hjemmefødsel var vanlig på den tiden, og fødselen forløp normalt. Imidlertid oppsto visse komplikasjoner da faren ikke fikk med seg at det var datter nummer to som var født. Kallenavnet hennes ble derfor Ola, et navn som har fulgt henne siden. Hun vokste opp sammen med to søstre, der hun selv var nummer to i rekken, sju år yngre enn storesøster. Da var det kanskje ikke så rart at foreldrene alltid fortalte henne at hun var et etterlengt barn. Hun kom fra et godt og trygt bergenshjem på Engen, og har mange fine minner fra barndommen.

Faren pekte seg ut som bautaen i familien. Han var salgssjef i et skipsrederfirma og hadde som idrettsmann oppnådd den høyeste utmerkelsen da han ble olympisk mester i seiling. Han var en ivrig friluftsmann, og Eva husker mange utflukter med familien, i særdeleshet søndagsturene på fjellet. Og selv om barna ikke alltid satte like stor pris på de lange turene, så skapte dette en god og forutsigbar ramme for livet i familien. Tvers over gaten bodde onkelen med sin familie, og det var hyppig kontakt mellom barn og voksne. På sommeren dro de gjerne på turer sammen i motorbåt.

Eva hadde mange venninner i leilighetene som lå rundt Engen, og leken i gaten var obligatorisk hver dag. Spesielt var hoppetau og pakkeball populært. Da familien senere flyttet til Møhlenpris, ble Nygårdsparken et spennende område for å leke indianer og hvit. På vinterstid var gaten utenfor Den Nationale Scene ideell som skibakke. Moren var hjemmeværende, men til å passe barneflokken hadde hun egen barnepike og hushjelp. Ellers kom bestemor fra Nordland stadig på besøk, og Eva erindrer henne med varme.

Foreldrene hadde stadig felles prosjekter som krevde en stor innsats av dem begge. Da Eva var fylt sju år, hadde foreldrene bygd det første av to hus. Det lå i utkanten av Bergen. Imidlertid viste det seg at veien til arbeidet ble for lang for faren, derfor flyttet de tilbake til det mer sentrale Møhlenpris. Så store avstander var det neppe snakk om, for Eva kunne gå på samme skole hele tiden.